

1. Algemene taalwetenschap: eerste omschrijving en enkele grondbegrippen

Dit hoofdstuk geeft een eerste omschrijving van het vak Algemene taalwetenschap (ATW). We gaan daarbij in op de volgende vragen:

- (a) wat is het object van de ATW, d.w.z. met welke verschijnselen houdt de ATW zich wel en niet bezig?
- (b) wat is de doelstelling van de ATW, d.w.z. wat wil men in dit vak bereiken?
- (c) wat is de methode van de ATW, d.w.z. langs welke wegen probeert men de doelstelling te realiseren?

Het object van de Algemene Taalwetenschap is het verschijnsel taal. Wat verstaan we in dit verband onder 'taal'? Om deze vraag te beantwoorden bespreken we een aantal kenmerken en eigenschappen van het verschijnsel taal, zoals we dat hier bedoelen.

In de eerste plaats: taal is een algemeen-menselijk verschijnsel. Er zijn geen mensen zonder taal en er is geen taal zonder mensen.

Overal waar mensen leven, spreken zij een taal. Er bestaan op dit moment op de wereld naar schatting 4000 à 5000 verschillende talen. Naar schatting, want in de eerste plaats is het niet altijd eenvoudig te zeggen of we met afzonderlijke talen of verschillende dialecten van eenzelfde taal te maken hebben. In de tweede plaats is er over bepaalde gebieden van Afrika, Azië, Zuid-Amerika en Australië taalkundig gezien nog maar weinig bekend.

De talen van de wereld vallen uiteen in een aantal groepen van onderling verwante talen (d.w.z. talen die zich ontwikkeld hebben uit een vroeger gemeenschappelijk voorstadium, zie verder hoofdstuk 4 en 22), maar ook het aantal van deze *taalfamilies* is nog erg groot. Veel talen zijn nog niet of nauwelijks beschreven, en er is

geen enkele taal, ook niet onder de talen die al eeuwenlang intensief bestudeerd worden, waarvan een volledige beschrijving bestaat (d.w.z. waarvan de systematiek op elk niveau volledig en op wetenschappelijk verantwoord wijze is vastgelegd).

Elk kind dat waar dan ook ter wereld komt leert, min of meer 'vanzelf', de taal van de gemeenschap waarin het opgroeit. Het is dan ook een vreemde paradox dat datgene wat elk kind kan leren door eeuwen van wetenschap nog nooit volledig beschreven is.

Men heeft lang gedacht dat er meer en minder gekompliceerde, meer en minder 'primitieve', meer en minder gemakkelijke talen zouden zijn. Maar dit idee is niet zonder meer te handhaven. Er zijn wel meer en minder ontwikkelde menselijke gemeenschappen, maar het interessante is juist dat niet aangetoond kan worden dat de talen van minder ontwikkelde gemeenschappen op een lager plan zouden staan dan die van meer ontwikkelde gemeenschappen. Elke taal kent onderscheidingen die in andere talen niet bestaan. In elke taal kun je bepaalde dingen uitdrukken die je in een andere taal niet, of niet op dezelfde manier kunt uitdrukken. Maar het is nog nooit gelukt aan te tonen dat de volledige systematiek van welke taal dan ook wezenlijk eenvoudiger of doeltreffender zou zijn dan die van andere talen. Dat wij vaak deze illusie koesteren komt doordat we de neiging hebben onze eigen taal of een taal die we goed kennen als norm te stellen voor andere talen. Daarbij kijken we dan vooral naar onderscheidingen die wij wel, en andere talen niet hebben en konkluderen dan dat die andere talen in die opzichten tekort schieten. Maar als we ook kijken naar die onderscheidingen die we wel in andere talen, maar niet in de onze vinden, dan zien we al gauw dat we vanuit het gezichtspunt van die andere talen even goed zouden kunnen zeggen dat onze eigen taal tekort schiet. Voor ons zijn vanzelfsprekend die talen het moeilijkst, d.w.z. het moeilijkst om naast onze moedertaal erbij te leren, die in systematiek het meest van onze moedertaal verschillen. Voor een Nederlander is het bv. gemakkelijker om Engels of Duits te leren

dan Chinees of Japans. Maar dit betekent niet dat deze laatste talen ook in wezen moeilijker zijn. Dat zou alleen het geval zijn als bv. zou blijken dat Chinese kinderen meer moeite hebben met het leren van Chinees, dan Nederlandse kinderen met het leren van Nederlands. En daar is nog nooit iets van gebleken.

Uit dit alles volgt dat het principieel onjuist is om één taal als norm te stellen voor de beschrijving van andere talen. Dit is veel gedaan, en het gebeurt nog steeds. Heel lang heeft men bv. de moderne Westerse talen beschreven met de grammaticale begrippen die voor het Grieks en Latijn waren ontwikkeld, en op het ogenblik dreigt de grote aandacht die aan het Engels wordt besteed de studie van andere talen wel eens te beïnvloeden.

De verschillende talen moeten echter als principieel gelijkwaardig aan elkaar worden behandeld. Dit kan alleen als we een algemeen inzicht ontwikkelen over die eigenschappen die alle talen gemeenschappelijk hebben, en als we vanuit dit algemene inzicht elke afzonderlijke taal beoordelen. Het ontwikkelen van dit algemene inzicht is het belangrijkste doel van de ATW.

Er zijn geen mensen zonder taal; er is ook geen taal zonder mensen. In het alledaagse spraakgebruik wordt de term 'taal' ook wel toegepast op de communicatiemiddelen waarover dieren beschikken, maar er is een groot verschil, niet alleen kwanitatief maar ook kwalitatief, tussen diertelijke communicatiesystemen en menselijke taal. Daarom is het gerechtvaardigd de term 'taal' te reserveren voor menselijke taal, en menselijke en diertelijke communicatie met elkaar te vergelijken in het kader van een meer algemene wetenschap, die zich met alle mogelijke vormen van tekeninging bezighoudt. Deze wetenschap wordt tegenwoordig meestal *semiotiek* (tekenleer) genoemd. De ATW beperkt zich tot de studie van de menselijke taal.

Uit een en ander volgt dat taal een van de meest kenmerkende eigenschappen (misschien wel dé meest kenmerkende eigenschap) van mensen is. Dit komt tot uit-

drukking in de oude definitie van de mens als *animal loquax* ('sprekend dier').

De taal die in een menselijke gemeenschap van oudsher gebruikt wordt voor algemene communicatie en die een kind, opgroeiend in zo'n gemeenschap, als zijn moedertaal leert, wordt ook wel 'natuurlijke taal' genoemd. Dit ter onderscheiding van kunstmatige talen en wetenschappelijke talen. Van een natuurlijke taal kunnen we nooit zeggen dat hij op een bepaald moment door iemand of door een groep mensen is bedacht of ontworpen. Alle natuurlijke talen zijn produkten van een lange traditie, en hoever we ook in de geschiedenis teruggaan, nergens treffen we gegevens aan die duidelijk zouden kunnen maken hoe ze ontstaan zijn.

Kunstmatige talen daarentegen, zoals bv. het Esperanto, zijn op een bepaald moment ontworpen om als vervanging van natuurlijke talen te dienen. Ook wetenschappelijke notatie- en communicatiesystemen zijn speciaal ontworpen om de behandeling van bepaalde wetenschappelijke problemen te vergemakkelijken: de taal van de wiskunde, de logika, de scheikunde, enz. Deze talen zijn ook niet voor algemene communicatie bedoeld. Tot de wetenschappelijke talen kan men ook rekenen de zg. computer- of programmeertalen, talen die speciaal zijn ontworpen om opdrachten in een vorm te kunnen gieten die door computers verwerkt kan worden.

Wanneer we zeggen dat een natuurlijke taal voor algemene communicatie wordt gebruikt, dan bedoelen we daarmee dat taalgebruikers met zo'n taal kunnen spreken over alles wat binnen hun ervaringswereld en voorstellingsvermogen ligt, zowel in de alledaagse omgang als in minder alledaagse en soms heel speciale situaties. Natuurlijk verandert de ervaringswereld van een taalgemeenschap in de loop van de tijd. Er ontstaan nieuwe opvattingen en inzichten, er worden ontdekkingen gedaan en er worden allerlei veranderingen aangebracht in de omgeving waarin mensen leven (denk

aan de ontwikkeling van de techniek bv.). Een natuurlijke taal zou dus al gauw minder bruikbaar worden voor algemene communicatie als hij zich niet zou aanpassen aan de steeds nieuwe eisen die de veranderde ervaringswereld stelt. In feite blijkt echter dat elke natuurlijke taal mééverandert met elke wijziging in de ervaringswereld van de sprekers: worden er bv. nieuwe begrippen of zaken ingevoerd, dan ontstaan er ook nieuwe uitdrukingsmiddelen voor. Raken omgekeerd bepaalde begrippen of zaken in onbruik, dan verliest de taal na verloop van tijd de mogelijkheid erover te spreken.

Naast deze faktor die te maken heeft met de veranderende eisen die aan de communicatie gesteld worden zijn er ook nog verschillende andere factoren die veroorzaken dat elke natuurlijke taal in de loop van de tijd verandert. Zo'n taal is niet een onveranderlijk gegeven, maar een *dynamisch* gegeven. Het is niet een systematiek die eens en vooral bij afspraak tussen de leden van een taalgemeenschap is vastgelegd. Integendeel: elke taal is voortdurend op elk niveau van zijn systematiek in beweging, zonder dat we daarvan als taalgebruikers overigens veel merken (zie verder hoofdstuk 4 en 22).

Zoals uit het bovenstaande al blijkt is een natuurlijke taal in verschillende opzichten een *social* gegeven: de taal is het bezit van een (grotere of kleinere) taalgemeenschap als geheel, en een kind dat in die gemeenschap opgroeit kan zich er niet aan onttrekken de taal te leren. Zonder de taal van een gemeenschap te kennen is het ook niet mogelijk aan het sociale leven van die gemeenschap deel te nemen. Omgekeerd kan een zuiver individueel uitdrukingsstelsel niet als 'taal' gelden, omdat zo'n systeem niet voor communicatie, laat staan voor algemene communicatie gebruikt kan worden.

Zoals bij elk sociaal gegeven het geval is, zijn zowel de taal als het gebruik wat ervan gemaakt wordt onderworpen aan sociale normen en konventies. Als je je in een bepaalde taal wilt uitdrukken, dan moet je rekening houden met die normen of konventies, omdat je anders niet begrepen wordt en dus niet met anderen kunt communiceren.

Aan de andere kant biedt elke natuurlijke taal zoveel verschillende uitdrukkingsmogelijkheden, dat er ook een zekere ruimte is voor individuele (bv. stilistische) verschillen in taalgebruik, zonder dat daardoor de communicatie in gevaar komt. In bepaalde vormen van taalgebruik (bv. literatuur) worden deze individuele variatiemogelijkheden vaak tot het uiterste uitgebuit. Maar de individuele variatie beweegt zich steeds in de marge van datgene wat door de sociale normen wordt bepaald.

De taal is ook in dit opzicht een sociaal gegeven, dat een belangrijk deel van het sociaal met-elkaar-omgaan van mensen (de sociale interactie) door middel van taal plaatsvindt. Via taal kunnen mensen informatie uitwisselen, elkaar vragen stellen en opdrachten geven, hun waardering of gebrek aan waardering voor elkaar tot uitdrukking brengen, elkaar dingen beloven, elkaar waarschuwen en op allerlei andere manieren met elkaar in relatie treden. De sociale relaties tussen mensen zijn dan ook nauw verbonden met hun taalgebruik. Aan de ene kant bepalen de sociale relaties voor een deel hoe mensen zich in taal tot elkaar zullen richten; aan de andere kant komen bepaalde sociale relaties juist tot stand doordat mensen op een bepaalde manier met elkaar spreken.

Kort gezegd: een sociaal leven zoals mensen dat kennen zou zonder taal en taalgebruik volkomen ondenkbaar zijn.

De taal is echter niet alleen een sociaal, maar ook een individueel-psychologisch gegeven. Om een taal te kunnen gebruiken moet een individu die taal kennen en in staat zijn allerlei ingewikkelde psychische bewerkingen uit te voeren bij de produktie en de interpretatie van taal.

Ook als wij niet met anderen kommuniceren gebruiken we taal: een belangrijk deel van ons denken speelt zich af in taal. Of mensen ook zonder taal kunnen 'denken', en zo ja hoe en wanneer ze dat doen, is een omstreden vraag, maar men is het er algemeen over eens dat de taal

ook voor het denken een essentieel instrument is.

Ook bij de studie van het zich ontwikkelende kind blijkt dat de ontwikkeling van begripsvorming en denkvermogen (samen vaak de *kognitieve* ontwikkeling genoemd) samenhangt met de ontwikkeling van het taalvermogen. Omgekeerd zijn taalstoornissen vaak erg moeilijk te scheiden van denkstoornissen.

We kunnen nu het object van de ATW omschrijven als: de natuurlijke taal in al zijn verschillende aspecten. De doelstelling van de ATW is: het verwerven van inzicht in de algemene principes die aan taal en taalgebruik ten grondslag liggen. We kunnen ook zeggen: het ontwikkelen van een algemene theorie omtrent de eigenschappen van taal en taalgebruik.

Zo gezien is de ATW het centrale grondslagenvak ten opzichte van de talrijke meer gespecialiseerde vormen van taalstudie, die zich stuk voor stuk bezighouden met een bepaald aspect van taal en taalgebruik, of zich beperken tot één of enkele talen. Het is op het ogenblik een algemeen erkend inzicht dat men die meer gespecialiseerde takken van taalwetenschap (bv. de taalkunde van het Nederlands) niet goed kan beoefenen zonder daarbij taaltheoretische inzichten te gebruiken. De ATW is in het bijzonder uit op het ontwikkelen en systematiseren van deze algemene theoretische inzichten, die overigens vaak voortspruiten uit heel concreet detailonderzoek naar één bepaalde taal of één bepaald taalverschijnsel. Er is dan ook geen scherpe grens, eerder een accentverschil, tussen de beoefening van de ATW en de beoefening van de meer gespecialiseerde takken van taalwetenschap (zie hoofdstuk 4 en 5 voor een overzicht hiervan).

De ATW houdt zich bezig met bepaalde verschijnselen in de werkelijkheid en is op grond hiervan een *empirische* wetenschap, net als de biologie, de psychologie, de natuurkunde, de scheikunde, enz. Op grond van het feit dat de verschijnselen waar het om gaat van sociaal-psychologische aard zijn, kan de ATW, in tegenstelling

tot de natuurkunde bv., ook een *menswetenschap* genoemd worden.

De *methode* of methodologie die in de ATW wordt toegepast is die welke in de empirische wetenschappen algemeen-gangbaar is. Deze methode wordt wel aangeduid als de *hypothetisch-deduktieve methode*. Deze methode omvat de volgende onderdelen:

- (1) materiaalverzameling: het observeren, onderling vergelijken en ordenen van taalgegevens.
- (2) hypothesevorming: wanneer we bv. hebben geconstateerd dat in het geobserveerde materiaal, dat altijd noodzakelijk beperkt is, een bepaald verschijnsel zich regelmatig voordoe, kunnen we de *hypothese* (veronderstelling) opstellen, dat dit verschijnsel zich ook buiten het geobserveerde materiaal zal voordoen, d.w.z. het gevolg is van een algemene wettmatigheid van taal en taalgebruik. We zullen natuurlijk steeds proberen de hypothesen zo verstandig mogelijk te kiezen, maar omdat het essentiële van een hypothese juist is dat hij ook van toepassing wordt geacht op nog niet bestudeerde feiten, kunnen we nooit de garantie hebben dat een hypothese 'juist' of 'waar' is.
- (3) het afleiden (deduktie) van voorspellingen: uit de hypothese leiden we voorspellingen af over nog niet onderzochte feiten. Deze afleidingen hebben de volgende vorm: als een bepaalde hypothese juist is, dan moet zich in die en die situatie dat en dat verschijnsel voordoen.
- (4) toetsing van de afgeleide voorspelling: we onderzoeken nu of wat de voorspelling zegt over een nog niet onderzocht verschijnsel ook inderdaad het geval is. Blijkt daarbij dat de voorspelling niet uitkomt, dan is daarmee bewezen dat de hypothese onjuist is geweest (de hypothese is *gevalsfeerd*): we moeten dus terug naar de hypothese, en deze vervangen door een betere of zodanig wijzigen dat er andere voorspellingen uit kunnen worden afgeleid. Blijkt daarentegen dat een afgeleide voorspelling uitkomt, dan kunnen we daaruit konkluderen dat de hypothese *waarsnog* gehandhaafd kan

worden. Hoe meer toetsingen een hypothese heeft dostaan, des te waarschijnlijkjer wordt het dat de hypothese juist is. Maar volledige zekerheid daarover krijgen we nooit.

Eén voorbeeld van de toepassing van deze methode (later volgen er meer, zie vooral hoofdstuk 6): we hebben in een aantal talen geobserveerd dat zelfstandige naamwoorden twee verschillende vormen hebben voor enkelvoud en meervoud (1). Op grond hiervan stellen we de hypothese op: in alle talen heeft het zelfstandig naamwoord verschillende vormen voor enkelvoud en meervoud (2). Hieruit deduceren we de voorspelling: in het Japans heeft het zelfstandig naamwoord verschillende vormen voor enkelvoud en meervoud (3). We toetsen deze voorspelling aan het Japans, en merken dan dat het niet uitkomt: Japanse zelfstandige naamwoorden hebben maar één vorm, die zowel voor één als voor meer dingen gebruikt wordt, bv. *kimono*: 'jas' of 'jassen', *sakama*: 'vis' of 'vissen'. Hiermee is onze hypothese gefalsificeerd; deze hypothese zal dus gewijzigd of verworpen moeten worden (4).

Wanneer men zich nu afvraagt hoe de algemene taaltheorie die de ATW zich tot doel stelt te ontwikkelen zich verhoudt tot deze hypothetisch-deduktieve methode, dan kan dat zo verduidelijkt worden: een theorie is niets anders dan een systematisch samenhangend geheel van hypothesen. Hieruit volgt direct dat een theorie zo geformuleerd moet zijn, dat er toetsbare voorspellingen uit afgeleid kunnen worden. En ook, dat we nooit de absolute zekerheid kunnen hebben dat een theorie 'juist' of 'waar' is. Dit geldt zeker in de taalwetenschap, waar de algemene theorievorming verhoudingsgewijs nog maar in het beginstadium verkeert. Dit verklaart ook waarom op allerlei deelgebieden van de taalwetenschap alternatieve theorieën over dezelfde verschijnselen naast en vaak ook tegenover elkaar staan.

Een afzonderlijke ATW zoals hierboven omschreven bestaat eigenlijk pas vanaf het begin van deze eeuw. Wel had men al sinds de oude Grieken de taal bestudeerd,

maar deze studie bleef steeds beperkt tot één of enkele onderling nauw verwante talen. Wel bereikte men in deze klassieke grammatika, die nu nog voortleeft in de traditionele schoolgrammatika, verhoudingsgewijs een grote hoogte en ontwikkelde men tal van begrippen die later gemeengoed zijn geworden van de taalwetenschap. Maar een algemene taaltheorie leverde dit vanzelfsprekend niet op. Een herorientatie kwam tot stand in de 19e eeuw, toen men het verschijnsel van de taalverwantschap ontdekt had en zich vooral toelegde op de studie van de historische ontwikkeling die talen doormaken in de loop van de tijd. Uiteindelijk meenden sommigen zelfs dat historische taalwetenschap de enige mogelijke vorm van taalwetenschap was.

Hierin kwam verandering toen de Zwitser Ferdinand de Saussure (1857-1913), die zelf belangrijke bijdragen aan de historische taalwetenschap had geleverd, tot het inzicht kwam dat het in feite ontbrak aan een goede theoretische basis voor de historische studie van het verschijnsel taal, en dat deze historische studie ons weinig zegt over hoe taal op een bepaald moment binnen een bepaalde taalgemeenschap funktioneerde.

In een aantal kolleges die na zijn dood werden uitgegeven onder de titel *Cours de linguistique générale* (1916) zette De Saussure uiteen dat men, om de afzonderlijke talen en hun historische ontwikkeling goed te kunnen bestuderen, een algemeen inzicht nodig heeft in het verschijnsel taal als zodanig, d.w.z. een algemene taaltheorie. De *Linguistique Générale* (= ATW) diende een dergelijke algemene taaltheorie te ontwikkelen.

Daarbij maakte De Saussure een fundamenteel onderscheid tussen de *diachronische* (= historische) beschouwing van de taal, en de *synchronische* beschouwing, die een taal bestudeert zoals deze op een bepaald moment funktioneert. De synchronische beschouwing gaat vooraf aan de diachronische: we moeten immers eerst weten wat voor verschijnsel een taal eigenlijk is, voordat we zinvol de ontwikkeling ervan kunnen bestuderen.

Literatuur

Een zeer eenvoudige eerste inleiding tot de taalwetenschap is Uhlenbeck 1976⁸. Een goede eerste indruk geeft ook Walraven 1975. Vooral voor de Neerlandicus-tal-kundige geeft Van den Toorn 1973 een handig overzicht van de verschillende aspecten van het vak.

Een persoonlijke plaatsbepaling geeft Reichling 1969⁵. Ook De Groot 1964² is meer persoonlijk georiënteerd. Een veelgebruikt Engels handboek is Lyons 1968. Een breed overzicht van het vak geven ook Crystal 1971 en Robins 1964 (Ned. vertaling 1969).

Wat oudere Amerikaanse handboeken zijn Hockett 1958, Gleason 1961². Deze geven een goed beeld van de Amerikaanse taalwetenschap vóór Chomsky.

'Klassieke' werken, nog steeds het lezen ten volle waard, zijn De Saussure 1916 (zie ook hoofdstuk 7), Sapir 1921, Jespersen 1922, Bloomfield 1933 (zie ook hoofdstuk 8). Koningsveld 1976 geeft een inleiding in de wetenschapsfilosofie, waarin meer te vinden is over de methode(n) van de empirische wetenschappen. Zie ook Van den Toorn 1978. Booij e.a. 1975 is handig voor de terminologie van de taalwetenschap, vooral wat betreft de transformationele grammatika (zie hoofdstuk 9).



Het wetenschappelijke boek
632

ALGEMENE TAAALWETENSCHAP

S.C.Dik
J.G.Kooij



Uitgeverij Het Spectrum
Utrecht / Antwerpen